

Lietuvių kalbos pirminių veiksmazodžių klasių semantika tipologinių duomenų kontekste¹

PIOTRAS ARKADJEVAS

Rusijos mokslų akademijos Slavistikos institutas

It is argued in this article that at least two inflectional classes of Lithuanian primary verbs have a strong semantic motivation, and that the semantic regularities correlating with Lithuanian verbal inflection classes are typologically significant. The largest inflectional classes, *j*-verbs and *n/st*-verbs, have clear semantic dominants. The morphosyntactic classification of verbs through grammaticalisation of semantic parameters relating to event structure, such as agentivity vs. patientivity, telicity vs. atelicity, action vs. change of state, is argued to be a fact of Universal Grammar.

0. ĮVADINĖS PASTABOS

Žodžių kaitybos klasėms, t. y. linksniavimo ir asmenavimo tipams, gana daug dėmesio skirta nagrinėjant morfologijos, kaip savarankiško kalbos sistemos komponento, perteikiančio tam tikrą iš kitų kalbos lygmenų — fonologijos, semantikos ar sintaksės — negalimą išvesti informaciją, „autonomiškumo“ problemą (žr., pvz., Carstairs 1987; Carstairs-McCarthy 1994; Plank, ed., 1991; Aronoff 1994; Müller *et al.*, eds., 2004). Šiame straipsnyje

¹ Šis tyrimas atliktas padedant Rusijos nacionalinio mokslo rėmimo fondui bei naudojantis Rusijos mokslų akademijos Prezidiumo stipendija. Nuoširdžiai dėkoju Aleksejui Andronovui, Annai Dybo, Axeliui Holvoetui, Artūriui Judženčiui, Leonidui Kulikovui, Tatjanai Nikolajevai, Barbarai Partee, Vladimirui Plungianui, Jekaterinai Rachilinai, Jakovui Testelecui, Vladimirui Toporovui, Andrejui Zalizniakui ir Marijai Zavjalovai už įvairią pagalbą, kurios iš jų sulaukiau įvairiose straipsnio rengimo stadijose. Preliminari šio teksto versija kaip pranešimas buvo pristatyta 2005-ųjų metų vasarį–kovą Sarbriukene vykusiam tarptautiniame Veiksmazodžių klasių ir požymių nustatymo bei reprezentavimo simpoziume, taip pat 2005-ųjų rugpjūtį vykusios antrosios Salų kalbotyros vasaros mokyklos gramatikos konferencijoje.

keliamas uždavinys yra kitoks, o būtent parodyti, kad net ir tokią nepaprastai turtingą ir sudėtingą kaitybos klasių sistemą turinčioje kalboje kaip lietuvių leksemų morfologinius požymius tam tikru mastu galima nuspėti iš jų semantikos.

Straipsnyje bus nagrinėjami vadinamieji pirminiai lietuvių kalbos veiksmažodžiai, t. y. tie, kurių bendratis kamienas neturi jokių afiksų, todėl jame neutralizuojamos beveik visos asmeninėms formoms būdingos morfologinės opozicijos. Parodysiu, kad veiksmažodžio priklausymą kuriam nors iš dviejų pagrindinių pirminių veiksmažodžių kaitybos poklasių didele dalimi lemia tam tikros jo semantikos savybės, o būtent, veiksmažodžio žymimos situacijos tipas ir struktūra. Ši ypatybė pasaulio kalbose lemia daugelį veiksmažodinių leksemų savybių (žr. Levin & Rappaport Hovav 2005), todėl neatsitiktinai būtent šis parametras pasirodė esąs reikšmingas ir lietuvių kalbai, net ir tokiais „netikėtais“ jos gramatikos sričiai kaip veiksmažodžių pasiskirstymas į asmenavimo tipus.

Pirmojoje straipsnio dalyje trumpai apibūdiniu pirminių lietuvių kalbos veiksmažodžių kaitybos klasių sistemą. Antrojoje dalyje nuodugnai nagrinėjamos dviejų didžiausių pirminių veiksmažodžių poklasių semantinės charakteristikos. Trečiojoje dalyje pateikiami tipologiniai duomenys, konkrečiai — analizuojami panašūs gruzinų kalbos reiškiniai.

1. PIRMINIŲ LIETUVIŲ KALBOS VEIKSMAŽODŽIŲ MORFOLOGINĖS KLASĖS

Lietuvių kalbos pirminių veiksmažodžių paradigminių klasių sistema išsiskiria savo sudėtingumu, kuriam, be kaitybos priemonių gausos, būdingas ir, atrodytų, visiškai nemotyvuotas kiekvienos atskiros leksemos leidžiamas tų priemonių pasirinkimas. Šių veiksmažodžių bendratis (tradiciškai laikomos pamatine forma) struktūra yra „šaknis + -ti“, todėl asmeninėms formoms būdingos opozicijos čia neutralizuojamos. Tuo remdamasi Tatjana Bulygina (Bulygina 1970, 49–50; 1977, 244) padarė išvadą, kad bendratis formoje informacijos apie veiksmažodžio asmenavimą yra mažiausiai.

Dauguma esamų lietuvių asmenavimui skirtų darbų nepateikia nei išsamios pirminių veiksmažodžių kaitybos tipų klasifikacijos, nei adekvataus jų aprašymo. Angliškoje „Lietuvių kalbos gramatikoje“ (Ambrazas, ed., 1997, 287–289) randame tik lentelę, kurioje pateikiami veiksmažodžių kamienų

kaitos tipai, tačiau nei įvairių kaitybės priemonių hierarchijos ar galimų jų sąveikos apribojimų, nei rimto bandymo nustatyti veiksmažodžių klasių pasiskirstymą čia nepateikiama. Alfredas Sennas (Senn 1966, 258–279) taip pat pateikia tik pagal kamienų tipus suklasifikuotų veiksmažodžių sąrašus. Detalios ir tik į pačias bendriausias veiksmažodžių semantines savybes („veiksmas“, „būseną“ ir pan.) atsižvelgiančios klasifikacijos akademinėje gramatikoje (Ulvydas, red., 1971, 219–235) taip pat negalima pripažinti pakankamai tikslia nei morfologijos, nei semantikos požiūriu, nors ji, be abejo, suteikia pakankamai išsamų lietuvių kalbos pirminių veiksmažodžių formų ir reikšmių įvairovės vaizdą (tiesa, be jokių apibendrinimų). T. Bulyginos „dinaminis lietuvių asmenavimo aprašymas“ (Bulygina 1977, 238–269) taip pat neišsprendžia paradigminių klasių problemos, tokios užduoties šiame darbe net nekeliama. Tą patį galima pasakyti ir apie išsamią Clauso Friedricho Eugeno Heescheno (Heeschen 1968, 190–282) generatyvinės lietuvių kalbos fonologijos apybraižą. Įdomi lietuvių kalbos paradigminių veiksmažodžių klasių klasifikacija — de ja, be jokių turiningų komentarų ir su klaidomis — pateikiama tipologinio Wolfgango U. Dresslerio ir bendraautorų straipsnio (Dressler *et al.* 2006) priede. Lietuvių ir latvių kalbų asmenavimo sistemos analizė pateikiama Aleksejaus Andronovo straipsnyje (Andronov 2000), kuriame kritikuojami įvairioms gramatikos tradicijoms įprasti aprašymo principai bei siūlomi abiem kalbom tinkami veiksmažodžių klasifikavimo kriterijai, tačiau pati klasifikacija šiame straipsnyje nepateikiama.

Šiame straipsnyje pagrindinis dėmesys skiriamas ne pačiai morfologinei problematikai, bet lietuvių kalbos pirminių veiksmažodžių morfologinių ir semantinių požymių koreliacijų paieškoms, todėl tik pačiais bendriausiais bruožais aptarsiu nagrinėjamų leksemų kaitybės poklasių „paviršinę“ struktūrą.

Lietuvių kalbos pirminių veiksmažodžių morfologinės klasės skiriamos pagal šiuos pagrindinius parametrus (reikia pridurti, kad nagrinėju tik tokius veiksmažodžius, kurių šaknis baigiasi priebalsiu, nekreipdamas dėmesio į negausią bei itin nevienalytę kamiengalyje balsį ar dvibalsį turinčių veiksmažodžių klasę):

- 1) šaknies galo priebalsio palatalizacijos (t. y. priesagos *-j-*) būtojo laiko (PRAET) kamiene buvimas/nebuvimas;
- 2) šaknies galo priebalsio palatalizacijos (t. y. priesagos *-j-*) esamojo laiko (PRAES) kamiene buvimas/nebuvimas;

3) nosinio intarpo/trumpojo balsio pailginimo PRAES kamiene buvimas/nebuvimas ;

4) priesagos *-st-* PRAES kamiene buvimas/nebuvimas;

5) kaitos *i ~ e* PRAES kamiene buvimas/nebuvimas ;

6) trumpojo balsių kaitos laipsnio PRAES kamiene, esant pailgintajam PRAET ir bendraties (INF) kamienuose, buvimas/nebuvimas ;

7) pailgintojo balsių kaitos laipsnio PRAET kamiene, esant trumpajam PRAES ir INF kamienuose, buvimas/nebuvimas .

Dalis nurodytųjų parametrų yra vienas nuo kito nepriklausomi, o kitus sieja abipusiai apribojimai. Antai iš keturių teoriškai galimų (1) ir (2) požymio kombinacijų (šaknies galo priebalsio palatalizacija) pasitaiko visos keturios, kad ir nevienodai dažnai; o štai intarpo, priesagos *-st-* buvimas ar *i* keitimas *e* PRAES kamiene panaikina palatalizacijos šiame kamiene galimybę; o štai pailgintasis balsių kaitos laipsnis PRAET kamiene reikalauja palatalizacijos. Iš viso galima išskirti trylika asmenavimo tipų (neskaitant pavienių leksemų, pasižyminčių tik joms būdingais asmenavimo ypatumais), kurie schemiškai pateikiami 1 lentelėje (pateikiamos veiksmažodžių INF ir trečiojo asmens PRAES ir PRAET formos).

1 lentelė. Morfologinės pirminių lietuvių kalbos veiksmažodžių klasės (*i/e*-PRAES = balsių kaita *i ~ e* PRAES kamiene; *tr*-PRAES = trumpasis balsių kaitos laipsnis PRAES kamiene; *il*-PRAET = pailgintasis balsių kaitos laipsnis PRAET kamiene)

Požymis Klasė	(1) j-PRAES	(2) j-PRAET	(3) n-PRAES	(4) st-PRAES	(5) i/e-PRAES	(6) tr-PRAES	(7) il-PRAET
(1) <i>augti:</i> <i>auga, augo</i>	-	-	-	-	-	-	-
(2) <i>piršti:</i> <i>perša, piršo</i>	-	-	-	-	+	-	-
(3) <i>leisti:</i> <i>leidžia, leido</i>	+	-	-	-	-	-	-
(4) <i>akti:</i> <i>anka, ako</i>	-	-	+	-	-	-	-

1 lentelės tęsinys

Požymis Klasė	(1) j-PRAES	(2) j-PRAET	(3) n-PRAES	(4) st-PRAES	(5) i/e-PRAES	(6) tr-PRAES	(7) il-PRAET
(5) <i>skristi</i> : <i>skrenda,</i> <i>skrido</i>	-	-	+	-	+	-	-
(6) <i>blankti</i> : <i>blanksta,</i> <i>blanko</i>	-	-	-	+	-	-	-
(7) <i>tižti</i> : <i>tyžta, tižo</i>	-	-	+	+	-	-	-
(8) <i>gimti</i> : <i>gimsta, gimė</i>	-	+	-	+	-	-	-
(9) <i>minti</i> : <i>mena, minė</i>	-	+	-	-	+	-	-
(10) <i>pinti</i> : <i>pina, pynė</i>	-	+	-	-	-	-	+
(11) <i>arti</i> : <i>aria, arė</i>	+	+	-	-	-	-	-
(12) <i>pūsti</i> : <i>pučia, pūtė</i>	+	+	-	-	-	+	-
(13) <i>vemti</i> : <i>vemia, vėmė</i>	+	+	-	-	-	-	+

Kai kurios išskirtųjų klasių sudaro ryškesnes priešpriešas, susijusias su minėtųjų požymių hierarchija (šią hierarchiją atspindi požymių pateikimo sąrašė ir lentelėje tvarka). Daugiausia veiksmažodžių apimančių požymių (1), (2), (3) ir (4) pagrindu galima išskirti šias pirminių veiksmažodžių „makroklases“ (šiuo terminu žymiu bendrų formalių požymių pagrindu sudarytą kelių mažesnių kaitybos klasių grupę, kartu neturėdamas omenyje, kad leksemos priklausymas smulkesnei klasei būtų nustatomas iš kokių nors jos požymių, nesusijusių su kaityba (plg. Carstairs 1987, Ch. 2)):

I makroklasė (1–3 klasės): palatalizacijos PRAET kamiene ir intarpo/priesagos *-st-* PRAES kamiene neturintys veiksmažodžiai; šiai makroklasei priklauso apie 30 leksemų²;

II makroklasė (4–7 klasės): intarpą/priesagą *-st-* turintys ir be palatalizacijos PRAET kamiene veiksmažodžiai; šiai makroklasei priklauso apie 270 leksemų;

III makroklasė (8–10 klasės): tik PRAET kamiene palatalizaciją turintys veiksmažodžiai; šiai makroklasei priklauso tik kiek daugiau nei 30 leksemų;

IV makroklasė (11–13 klasės): palatalizaciją PRAES ir PRAET kamienuose turintys veiksmažodžiai; šiai makroklasei priklauso apie 380 leksemų.

Matome, kad išskirtosios makroklasės labai skiriasi joms priklausančių leksemų skaičiumi: didžioji dauguma pirminių lietuvių kalbos veiksmažodžių priklauso vienai kuriai iš dviejų makroklasių — II (intarpiniai/priesaginiai PRAES kamienai) arba IV (palatalizuoti PRAES ir PRAET kamienai). II klasės leksemas toliau vadinsiu *n/st*-veiksmažodžiais³, o IV klasės — *j*-veiksmažodžiais. Kitoje straipsnio dalyje bus nuodugnai išnagrinėtas būtent šių dviejų didžiausių klasių, kurių skaidymą į smulkesnius poklasius leisiu sau ignoruoti, semantinės motyvacijos klausimas.

2. APIE LIETUVIŲ KALBOS PIRMINIŲ VEIKSMAŽODŽIŲ PAGRINDINIŲ PARADIGMINIŲ KLASIŲ SEMANTINĘ MOTYVACIJĄ

2.1. Įvadinės pastabos

Kalbant apie kurio nors gramatikos reiškinių semantinę motyvaciją, šiuo atveju apie leksemų morfologinių klasių bendrąsias semantines savybes, būtina atsižvelgti į šiuos aspektus:

1. Pagal formalius gramatinius požymius išskiriamos opozicijos labai retai tebūna visu šimtu procentų nuspėjamos iš semantikos, svarbiausia čia statistiškai reikšminga formalių ir reikšmės parametrų koreliacija. Tai ypač

² Čia ir toliau pateikiami statistiniai duomenys, gauti apdorojus maždaug 700 veiksmažodžių imtį, sudarytą naudojantis lietuvių-rusų kalbų žodynu (Lyberis 1962).

³ Pažymėtina, jog konkretus *n/st*-veiksmažodžių asmenavimo tipas išvedamas iš veiksmažodžio šaknies struktūros, žr., pvz., Stang (1942, 132–133).

aktualu tokiam reiškiniui kaip morfologinė leksemų klasifikacija, kuri yra įtvirtinta leksiniu lygmeniu ir gali būti paveikiama analogijos bei kitų panašių procesų, užtemdančių semantinę motyvaciją. Čia reikia kalbėti ne tiek apie visiems be išimties kurios nors formaliosios klasės nariams būdingas semantines savybes, kiek apie tokios klasės *semantinę dominantę*.

2. Su leksemų gramatinėmis ypatybėmis koreliuojantys semantiniai požymiai paprastai išoriškai nematomi ir tiesiogiai „išskaitomi“ iš jų „naivaus“ žodyninio aiškinimo. Pavyzdžiui, Bethės Levin ir Malkos Rappaport Hovav tyrimas (Levin & Rappaport Hovav 1990) parodo, kad tokia, atrodytų, „natūrali“ veiksmažodinės leksikos klasė kaip judėjimo veiksmažodžiai iš tiesų yra nevienalytė; plg. taip pat Jelenos Padučevos monografiją (Padučeva 2004), kurioje išskiriami pagrindiniai gramatikos atžvilgiu reikšmingi veiksmažodinės leksikos semantinio klasifikavimo parametrai.

Atsižvelgdamas į išvardintuosius aspektus pasakysiu, kad šiame straipsnyje nustatomi netrivialūs ir neatsitiktiniai lietuvių kalbos pirminių veiksmažodžių semantinių ir morfologinių klasių santykiai nėra absoliutūs ir, kaip ir visi tokio pobūdžio apibendrinimai, turi išimčių. Vis dėlto statistinis šių koreliacijų reikšmingumas neabejotinas. Reikia atsižvelgti ir į tai, jog semantiniai parametrai, kurie, kaip įrodysiu, yra atsakingi už lietuvių kalbos pirminių veiksmažodžių priklausymą vienai kuriai iš dviejų pagrindinių makroklasė, yra gana abstraktūs bei priklauso patiems bendriausiems ir pamatiniams veiksmažodžio semantikos „struktūriniams“ blokams — predikato reikšmės teminių vaidmenų ir veiklo organizacijai — t. y. tam, kas pastarojo meto literatūroje paprastai vadinama „įvykio struktūra“ (angl. *event structure*, žr.: Butt & Geuder, eds., 1998; Rothstein, ed., 1998; Tenny & Pustejovsky, eds., 2000; Ramchand 2008).

2.2. *n/st*-veiksmažodžių semantinė dominantė

n/st-veiksmažodžių klasė semantikos atžvilgiu yra vienalytė, į tai yra atkreiptę dėmesį ir tyrinėtojai, plg. Christiano Stango pastebėjimą (Stang 1966: 339), jog didžiąją šios grupės veiksmažodžių dalį sudaro intrazityviniai ir ingresyviniai/inchoatyviniai veiksmažodžiai⁴. Didžioji *n/st*-veiksmažodžių dauguma — sintaksės požiūriu intranzityviniai ir neformaliai galimi apibū-

⁴ Žr. taip pat Temčin (1986).

dinti kaip „semantiniai pasyvai“, t. y. veiksmažodžiai, žymintys situacijas, nepriklausančias nuo subjekto valios (pavyzdžiui, todėl, kad subjektas — negyvas daiktas). Galima skirti tokius šios klasės semantinius poklasius:

a) būsenos: *alkti, snūsti, skursti, pykti* ir kt.;

b) patientiniai procesai, suponuojantys subjekto būsenos pakitimą: *akti, balti, dvisti, gubti, kaušti, pigti* ir daugelis kitų; čia pat galima priskirti dar du veiksmažodžius, esamojo laiko formą sudarančius su priesaga *-st* ir su palatalizacija būtajame laike: *mirti* ir *gimti*⁵;

c) gamtos reiškiniai: *brėkšti, niukti, snigti*;

d) nekontroliuojamas žmogaus emocinės būsenos kitimas: *niršti, niurti, siusti, stulbti* ir kt.;

e) judėjimas: (1) nekontroliuojamas: *plūsti, slysti*; (2) kontrolės atžvilgiu neapibrėžtas: *kilti*; (3) kontroliuojamas: *bristi, skristi, vykti*;

f) kiti minėtosioms klasėms nepriklausantys veiksmažodžiai: *dygti, plušti, tapti* ir kai kurie kiti.

Galiausiai tarp *n/st*-veiksmažodžių pasitaiko pavienių tranzityvinių veiksmažodžių: *rasti, justti, mėgti*.

Pagrindinės daugumai *n/st*-veiksmažodžių būdingos semantinės ypatybės — tai subjekto patientiškumas ir (inherentinis) baigtumas, t. y. šių veiksmažodžių žymimos situacijos struktūrai būdingas „perėjimo į naują būseną“ reikšmės komponentas. Išskirti „inherentinį“, o ne „faktinį“ šių veiksmažodžių baigtumą būtina dėl tam tikrų lietuvių kalbos veiklo sistemos ypatumų (Holvoet, Čižik 2004), pati „perėjimo į naują būseną“ reikšmė paprastai negali būti realizuota ta pačia leksema, kuria realizuojama ir „procesas, vedančio į tą būseną“ reikšmė. Veiksmažodžiui reikšti vartojami priešdėlių vediniai, išlaikantys pamatinio veiksmažodžio kaitybos ypatybes, plg. *akti* ~ *apakti, kaušti* ~ *įkaušti* ir daugelis kitų.

Svarbu pastebėti, jog dvi minėtosios *n/st*-veiksmažodžių ypatybės yra susijusios, be to, jų subjekto patientiškumas yra išvestinis iš „(potencialaus) būsenos pasikeitimo“ reikšmės. Tai tampa akivaizdu pažvelgus į pavienes šios veiksmažodžių klasės leksemas, kurios gali būti suvokiamos kaip agentyvinės arba net tranzityvinės. Antai veiksmažodis *kilti* paprastai žymi subjekto nekontroliuojamą būsenos pasikeitimą ir dažniausiai vartojamas su

⁵ Šių veiksmažodžių esamojo laiko forma, atrodo, yra semantiškai motyvuota inovacija, žr. Schmalstieg (2000: 156–158).

negyvais subjektais. Tačiau derinamas su gyvu situacijos dalyviu šis veiksmažodis įgauna papildomą reikšmės komponentą — „situacija yra kontroliuojama subjekto“; „būsenos pasikeitimo“ reikšmės komponentas taip pat išlieka. Tranzityviniai veiksmažodžiai *justi* ir *rasti* taip pat gali būti apibūdinti atsižvelgiant į šį požymį: nepaisant sintaksinio tranzityvumo, šie veiksmažodžiai pabrėžia subjekto būsenos pasikeitimą, tik vienu atveju subjektas keičia savo vidinę būseną, o kitu tampa objekto turėtoju.

Dar vieną svarbų patvirtinimą, jog *n/st*-veiksmažodžiams būdingas „būsenos pasikeitimo“ požymis yra dominuojantis, suteikia gana gausus šios makroklasės pogrupis, kuriam priklauso tik su priešdėliais vartojami veiksmažodžiai. Nepriešdėlinės tos pačios šaknies lekšemos, kai jų esama, dažnai priklauso mišriajam ar priesaginiam veiksmažodžių tipui. Bendroji šios *n/st*-veiksmažodžių grupės reikšmė — pradėjimo, t. y. perėjimo į būseną ar išitraukimo į procesą, pagal kurio pobūdį šie veiksmažodžiai skykla į keletą semantinių grupių, tarp kurių svarbią vietą užima tokios, kurias pavadinti patientinėmis būtų sudėtinga, pavyzdžiui: išitraukimas į vidinio priešastin-gumo⁶ procesą (*sužvilgti*, *sukrusti*), kalbos ar kitokių garsų skleidimo pradžia (*prakalbti*, *sužvangti*), suvokimo būsenos pradžia (*išgirsti*), emocinės ar mentalinės būsenos pradžia (*panorti*, *pradžiugti*). Be abejo, šioje grupėje nemaža ir grynai patientinių, neimplikuojančių jokio aktyvaus subjekto veiksmažodžių: *aplėsti*, *palięgti*, *pražiurti* ir kt.

Taigi semantinė *n/st*-veiksmažodžių dominantė — (potencialus) subjekto būsenos pasikeitimas. Tai, jog kai kurie grupės veiksmažodžiai akivaizdžiai neatitinka šio semantinio prototipo, iš principo galima paaiškinti (sinchroniniu požiūriu) pamatinės reikšmės praplėtimu. Antai tokie jokio subjekto neimplikuojantys gamtos reiškinius žymintys veiksmažodžiai kaip *brėkšti* vis dėlto žymi procesus, lemiančius būsenos pasikeitimą. Tai, kad šiai klasei priklauso būsenos reikšmę turintys veiksmažodžiai (įdomu, jog visi mano

⁶ Vidinio ir išorinio priešastin-gumo būsenų (*internally-caused vs. externally-caused eventualities*) skyrimas įvestas ir išsamiai argumentuotas B. Levin, M. Rappaport Hovav knygoje (1995, sk. 3–4). Skiriama atsižvelgiant į tai, ar situacija konceptualizuojama kaip tokia, kurios realizacija priklauso tik nuo subjekto savybių (pavyzdžiui, nuo jo valios, jei subjektas yra žmogus ar gyva būtybė, taip pat nuo fizinių ar kitokių subjekto savybių; antai galima manyti, jog *žvaigždės žiba* ar *žolė auga* dėl vidinio šių subjektų polinkio į atitinkamus procesus, o ne dėl to, kad juos veikia kokia nors išorinė jėga), ar priešingai, kaip tokia, kurią subjektui sukelia išorinis poveikis (pavyzdžiui, *lėkštė gali dužti* tik tuomet, jei patirs kieno nors poveikį, bet ne dėl savo vidinių savybių).

imtyje esantys šio tipo veiksmazodžiai žymi neigiamai vertinamas būsenas), galbūt yra susiję su metoniminiu reikšmės perkėlimu „baigtinis procesas/ perėjimas į būseną → būseną“.

2.3. *j*-veiksmazodžių semantinė dominantė

„Pirminiai“ *j*-veiksmazodžiai, PRAES ir PRAET formose turintys palatalizuotą galinį šaknies priebalsį, pagal sintaksinį tranzityvumo požymį skyla į dvi dideles grupes:

1. Tranzityviniai veiksmazodžiai, kurių didžioji dauguma priklauso „kanoniniam“ tipui (žr.: Hopper, Thompson 1980; Testelets 1998; Næss 2007), t. y. žymi sąmoningą gyvo agento poveikį (negrįžtamą) būsenos pokytį patiriančiam pacientui: *skersti*, *daužti*, *trypti*, *drėbti*. Daugelis tranzityvinių *j*-veiksmazodžių yra susiję su tos pačios šaknies intranzityviniais *n/st*-veiksmazodžiais (žr. 2.4. skyrių);

2. Intranzityviniai veiksmazodžiai, kurie savo ruožtu skyla į kelias semantines klases:

- (1) „ekspresyvūs“ veiksmazodžiai;
- (2) judėjimo veiksmazodžiai;
- (3) gamtos reiškinius žymintys veiksmazodžiai.

Apžvelkime šias klases iš eilės.

„Ekspresyvūs“ veiksmazodžiai sudaro labai didelę, tiek semantikos, tiek formos požiūriu vienalytę klasę. Tai daugiausia garsažodiniai veiksmazodžiai, dažnai žymintys procesus, kuriuos lydi garsai ar kiti juntami efektai. Galima skirti kelis „ekspresyvių“ *j*-veiksmazodžių pogrupius:

(a) garso skleidimą žymintys veiksmazodžiai: *baubti*, *burgzti*, *čirkšti*, *inkšti*, *klykti*, *mūkti*, *pypti*, *šnarpšti*, *žliumbti* ir daugelis kitų;

(b) judėjimą žymintys veiksmazodžiai: *čiaužti*, *plumpti*, *šliaužti* ir kt.;

(c) kiti „ekspresyvūs“ veiksmazodžiai: *plieksti*, *brūzti* ir kt.

„Ekspresyviems“ *j*-veiksmazodžiams būdingos šios savybės: formaliosios struktūros bendrumas (sunkus kamienas, turintis ilgą balsį arba dvibalsį, tvirtagalė priegaidė); garso ir judėjimo reikšmių derėjimas daugelyje leksemų: *čiurkšti*, *žliaugti*; „ekspresyvios“ semantikos bendrybės: šie veiksmazodžiai žymi kalbančiojo suvokiamą reikšmingą objekto ar situacijos charakte-

ristiką, jo psichologinę reakciją į tai, taip pat emocijų ar estetinį vertinimą⁷; garsų simbolizmas, kuriam būdinga sudėtingų priebalsių samplaikų, šnypščiamųjų garsų ir afrikatų gausa.

Iš neekspresyvių *j*-veiksmažodžių derėtų paminėti negausų judėjimo veiksmažodžių poklasį: *dengti, kopti, kuisti, lėkti, plaukti, žengti* ir kt. Visi jie — judėjimo būdo, o ne kryptingo judėjimo (judėjimo kryptis gali būti reiškiamą priešdėliais) veiksmažodžiai ir tuo skiriasi, pavyzdžiui, nuo tokių judėjimą ar padėties erdvėje keitimą žyminčių *n/st*-veiksmažodžių kaip *kilti* ar *vykti*, kurie suponuoja tam tikro galutinio taško ar rezultatinės būsenos buvimą (apie šios priešpriešos svarbą judėjimo veiksmažodžiams žr., Talmy 2007).

Dar vienas nedidelis intranzityvinių *j*-veiksmažodžių poklasis — gamtos reiškinius žymintys veiksmažodžiai: *drengti, druokti, dumti, dvelkti*. Šios leksemos žymi juntamo efekto procesus, nesuponuojančius jokios rezultatinės būsenos, kitaip nei, pavyzdžiui, *brėkšti* tipo *n/st*-veiksmažodžiai.

Be to, *j*-veiksmažodžių klasei priklauso ir šios į stambesnius pogrupius nepatekusios leksemos: *burti, lošti, žaisti, bergžti, delsti, dvokti, snausti, želti, rėkti, šaukti, verkti* ir kt. Didžioji dalis šių veiksmažodžių žymi procesus, kuriuos galima apibūdinti kaip vidinio priežastingumo procesus. Vidinis priežastingumas, ko gero, apskritai yra svarbiausia *j*-veiksmažodžių ypatybė, tačiau pastebėtina, kad ir *n/st*-veiksmažodžių nemaža tokių, kuriuos galima laikyti vidinio priežastingumo veiksmažodžiais, pavyzdžiui: *blankti, karšti* ir kt. — nors dauguma jų žymi išorinio priežastingumo situacijas.

Semantinę intranzityvinių *j*-veiksmažodžių dominantę galima apibūdinti taip: šie veiksmažodžiai žymi procesus, sukeltus subjekto valia ar nulemtus jo vidinių ypatybių, nesuponuojančius subjekto būsenos pasikeitimo ir paprastai lydimus juntamo efekto. Daugelis *j*-veiksmažodžių žymi veiksmus, kuriuos atlikti gali tik gyvas subjektas (žmogus ar gyvūnas) arba stichija (vėjas, vanduo ar pan.). Neatsitiktinai tarp garsus žyminčių *j*-veiksmažodžių beveik visai nėra tokių, kurie žymėtų garso skleidimą veikiant išorinei jėgai (pvz., „šlamėti“ kalbant apie lapus ir pan.) Tokie neagentiniai *j*-veiksmažodžiai kaip *dvokti* žymi procesą ar būseną, kuri, pirma, yra vidinio priežastingumo ir, antra, lydima juntamo efekto (t. y. šie veiksmažodžiai drauge su garso bei šviesos skleidimo veiksmažodžiais įeina į bendresnę, vadinamųjų

⁷ Ši formuluotė pasiskolinta iš Dee Ann Holisky (Holisky 1981, 105–107).

emisijos veiksmažodžių, klase). Tikrųjų patientinių *j*-veiksmažodžių labai nedaug (plg. *dvėsti*).

Įdomu tai, jog daugelis intransityvinių *j*-veiksmažodžių turi tranzityvinių reikšmių, plg.: *kliaukti, bergžti*. Garso skleidimą žymintiems veiksmažodžiams, regis, apskritai būdinga prisijungti garsą reiškiantį papildinį, plg.: *blerbti niekus*. Tai rodo, jog iš tikrųjų labai aiškios ribos tarp tranzityvinių ir intransityvinių *j*-veiksmažodžių nėra.

Intransityviniams *j*-veiksmažodžiams būdingą nebaigtumą patvirtina, jog iš jų, išskyrus judėjimo veiksmažodžius, retai tepasidaroma priešdėlių vedinių, o tais atvejais, kai tokie vediniai galimi, jiems būdinga ne rezultatyvumas, kaip *n/st*-veiksmažodžių (plg. *vėsti ~ nuvėsti*), o tik ingresyvumas (*baubti ~ užbaubti*) ar punktiškumas (*subaubti*).

Visai *j*-veiksmažodžių klasei — tiek tranzityviniams, tiek intransityviniams veiksmažodžiams — būdingas jų žymimos situacijos struktūros komponentas, žymintis „procesą kauzuojamą subjekto ar jo vidinių savybių ir darantis poveikį arba objektui (kai veiksmažodžiai tranzityvinai), arba „stebėtojo“ suvokimui (intransityvių veiksmažodžių su juntamu efektu atvejais).

2.4. Reguliarūs *n/st*- ir *j*-klasių veiksmažodžių santykiai

Nemažai „pirminių“ veiksmažodžių sudaro tos pačios šaknies veiksmažodžių poras, kurių nariai dėsningai skiriasi šiais trimis parametrais: tranzityvumu, morfologine klase, šaknies balsio kaitos laipsniu. Itin platus, nors, ko gero, nepilnas tokių porų sąrašas pateikiamas Adelės Valeckienės (Valeckienė 1998, 27–28):

- (a) *birti – berti*;
kilti – kelti;
mirkti – merkti;
skilti – skelti;
virsti – versti;
žirti – žerti;
tikšti – tekšti;
tįsti – tęsti;
linkti – lenkti;
- (b) *driksti – drėksti*;
dribti – drėbti;

- kristi – krėsti;*
plisti – plėsti;
 (c) *kisti – keisti;*
visti – veisti;
*jukti – jaukti*⁸;
 (d) *dygti – diegti;*
drykti – driekti;
skysti – skiesti;
 (e) *lūžti – laužti;*
rūgti – raugti

Intranzityviniai pateiktųjų porų veiksmažodžiai priklauso *n/st*-klasei ir paprastai turi trumpą šaknies balsio kaitos laipsnį (a–c tipai) ar paprastą ilgąjį balsį (d–e tipai), o tranzityviniai veiksmažodžiai priklauso *j*-klasei ir turį pilnąjį (a tipas ir c–e tipai, kuriuose matome dvibalsius) ar pailgintąjį šaknies balsių kaitos laipsnį (b tipas, kuriam priklausančių veiksmažodžių esamojo laiko kamiene pasirodo paprastas pilnasis laipsnis, plg. *drėbti — drebia*). Šios poros iliustruoja seniausią šiuo metu, suprantama, nebeproduktyvų būdą priešinti veiksmažodines leksemas pagal tranzityvumo/intranzityvumo požymį.

Tokio tipo tranzityvinių ir intranzityvinių veiksmažodžių poros yra įdomios semantikos požiūriu. Daugelis tyrimų (žr.: Nedjalkov & Sil'nickij 1969; Haspelmath 1993; Levin & Rappaport Hovav 1995) parodo, kad tada, kai tranzityvinio ir kauzatyvinio veiksmažodžių santykis yra labiausiai morfologizuotas (kaip ir aptariamaisiais atvejais, kai yra reiškiamas balsių kaita ir paradigmine konversija), intranzityvinis veiksmažodžių poros narys žymi išorinio priežastingumo situaciją su jos dalyviu pacientu, o tranzityvinis — aktyvų veiksmą, kurio tiesioginė pasekmė — patiento būsenos pasikeitimas. Žvelgiant į pateiktąjį tranzityvinių ir intranzityvinių veiksmažodžių porų sąrašą nesunku pastebėti, kad dauguma jų atitinka suformuluotąjį prototipą. Šis faktas gali būti laikomas papildomu patvirtinimu, jog morfologinės pirminių lietuvių kalbos veiksmažodžių klasės yra semantiškai motyvuotos.

Dėmesys atkreiptinas į tai, kad tokie pat formalūs santykiai matomi keliose porose veiksmažodžių, besiskiriančių ne tranzityvumo, bet ingresyvu-

⁸ Ši pora Adelės Valeckienės knygoje nepateikiama.

mo požymiu (žr. aptarimą 2.2 skyriaus gale); šiai grupei priklausantys *n/st*-veiksmažodžiai be priešdėlių nevertojami:

pravirkti – *verkti*
prajukti – *juoktis*;
sustugti – *staugti*;
suklikti – *klykti*;
pravimti – *vemti*.

Taigi tie patys formalūs santykiai pritaikomi reiškiant dviejų tipų semantines opozicijas: (1) patientinio proceso kauzavimas vs. patientinis procesas; (2) vidinio priešastingumo procesas vs. išitraukimas į vidinio priešastingumo procesą. Šis faktas nėra atsitiktinis ir, kaip pademonstruosiu 3 skyriuje, turi tipologinių paralelių.

2.5. Lietuvių kalbos pirminių veiksmažodžių semantinių ir morfologinių klasių santykis

Taigi ankstesniuose skyriuose atskleidėme lietuvių kalbos pirminių veiksmažodžių, priklausančių didžiausioms kaitybos makroklasėms — *n/st*-veiksmažodžiams ir *j*-veiksmažodžiams — semantines dominantes. Tai schemiškai vaizduojama 2 lentelėje.

2 lentelė. Veiksmažodžių semantikos ir morfologinės klasės santykis

subjekto inicijuotas procesas	<i>j</i> -veiksmažodžiai
(potencialus) subjekto būsenos pasikeitimas	<i>n/st</i> -veiksmažodžiai

Iš 2 lentelės matyti, kad veiksmažodžio priskyrimo kuriai nors iš morfologinių klasių pagrindu yra to veiksmažodžio semantikos komponentas, susijęs su sintaksiniu subjektu. Taigi kiti galimi veiksmažodžio argumentai morfologinio klasifikavimo atžvilgiu iš esmės nesvarbūs. Iš tiesų, kaip jau buvo parodyta, tiek vienoje, tiek kitoje makroklasėse esama ir intransyvyvinių, ir tranzityvinių veiksmažodžių, tačiau pastarieji iš esmės skiriasi savo savybėmis: *j*-klasę daugiausia sudaro „kanoniniai“ tranzityviniai veiksmažodžiai, žymintys į objektą nukreiptą veiksmą, o keli esami tranzityviniai *n/st*-veiksmažodžiai neatitinka tranzityvumo prototipo ir žymi tam tikru būdu su objektu susijusį paties subjekto būsenos pasikeitimą.

Atskleistosis lietuvių kalbos pirminių veiksmažodžių sintaksinių-semantinių ir morfologinių savybių koreliacijos pasižymi aukštu statistinio reikšmingumo laipsniu, tai matyti iš 3 lentelės, kurioje pateikiama mano turimos veiksmažodžių imties statistika⁹.

3 lentelė. Lietuvių kalbos pirminių veiksmažodžių semantinių ir morfologinių klasių santykio statistika

	j-veiksmažodžiai	n/st-veiksmažodžiai	kiti	Iš viso
tranzityviniai	247	8	51	306
netranzityviniai agentiniai	121	7	7	135
netranzityviniai patientiniai	7	237	4	248
Iš viso	375	252	62	698

Statistinis reikšmingumas intranzityviniams veiksmažodžiams ir dviems nagrinėjamos klasėms: $\chi = 17,7$; $p < .0001$

Matyti, kad kalbant apie intranzityvinius veiksmažodžius taisyklė, pateikta 2 lentelėje, beveik neturi išimčių.

Trumpai apsistosis ties veiksmažodžiais, nepriklausančiais čia aptariamoms pagrindinėms makroklasėms. Palyginti su *j-* ir *n/st-*veiksmažodžiais tokių veiksmažodžių visai nedaug ir nė vienas šių mažųjų morfologinių tipų nesileidžia apibendrintai apibūdinamas semantikos požiūriu. Iš 3 lentelės matyti, kad didžioji dauguma pagrindinėms makroklasėms nepriklausančių veiksmažodžių yra tranzityviniai, čia patenka tiek prototipiniai tranzityviniai veiksmažodžiai, pavyzdžiui: *sukti* (*suka, suko*), *kirpti* (*kerpa, kirpo*), *mesti* (*meta, metė*), tiek „nekanoniniai“ veiksmažodžiai, kurių reikšmė neimplikuoja aktyvaus subjekto poveikio objektui: *minti* (*mena, minė*), *sekti* (*seka, sekė*).

Nepaisant to, jog nei I makroklasė (palatalizacijos ir intarpo/priesagos *-st-* neturintys veiksmažodžiai), nei III makroklasė (tik PRAET kamiene palata-

⁹ Skaičiuojant neatsižvelgta į priešdėlinius veiksmažodžius, taip pat ir tokius, kurie neturi nepriešdėlinės pamatinės leksemos.

lizaciją turintys veiksmažodžiai) ryškios semantinės dominantės neturi, kai kurių veiksmažodžių priklausymą būtent šioms, o ne pagrindinėms klasėms galima mėginti motyvuoti semantiškai. Antai I makroklasėje galima išskirti nedidelę grupę leksemų, žyminčių kryptingą gyvo subjekto padėties erdvėje keitimą: *sėsti* (*sėda*, *sėdo*), *lipti* (*lipa*, *lipo*), *lįsti* (*lenda*, *lindo*). Galima daryti prielaidą, kad šioms leksemoms būdingas tokių reikšmės komponentų kaip „padėties erdvėje keitimas“ ir ryškus agentiškumas derinimas neleidžia jų priskirti kuriai nors pagrindinių makroklasė. Vis dėlto tenka pripažinti, kad *j*- ir *n/st*-klasei nepriklausančių lietuvių kalbos pirminių veiksmažodžių bent kiek patikimiau semantiškai apibūdinti neįmanoma, ypač turint omenyje neabejotiną pagrindinių makroklasė semantinį motyvuotumą.

Baigiant reikėtų atkreipti dėmesį į vieną įdomų ir svarbų faktą: nepaisant to, kad net ir pačias gausiausias lietuvių kalbos pirminių veiksmažodžių makroklasses vargu ar galima laikyti produktyviomis sinchronijos požiūriu, jokių abejonių nekelia tai, jog nelabai tolimu kalbos istorijos tarpsniu jos pasižymėjo tam tikru produktyvumu. Pirma, tai patvirtina, ekspresyvios semantikos ir garsažodinius kamienus turinčių veiksmažodžių patekimo į *j*-klasę nuoseklumas ir, antra, tai, jog tarp *n/st*-veiksmažodžių esama leksemų, kurios pagal savo morfonologines savybes akivaizdžiai priklauso vėlesniam leksikos sluoksniui. Tokie yra, pavyzdžiui, veiksmažodžiai *tolti* (< *tolus*), *sent* (< *senas*), *pagailti* (< *gaila*) ir kai kurie kiti. *Tolti* tipo veiksmažodžiai yra anomalija, kadangi turi superilgą skiemens centrą (pavyzdžiui, /*ol*/), kuris šiaip jau netoleruojamas (plg. *korė* vs. *karti*, kai atitinkamoje pozicijoje ilgasis balsis sutrumpėja). O *sent* tipo veiksmažodžiai unikalūs tuo, kad, priešingai lietuvių kalbos asmenavimo išimčių iš esmės neturinčiai morfonologinei taisyklei, esamojo laiko kamienne išlaiko /*n*/ prieš priesagą *-st*: *sensta*, o ne **sęsta*, kaip būtų galima tikėtis, plg. akivaizdžiai senesnę ir idiomatizuotą leksemą *pažinti*, kurios esamojo laiko kamienas morfonologijos požiūriu dėsningas — *pažįsta*. Šie faktai rodo, kad *n/st*-klase dar buvo produktyvi, kai minėtieji morfonologijos reiškiniai jau buvo netekę savo istorinės fonetinės motyvacijos. Įdomus taip pat ir veiksmažodis *pratursti*: formaliai jis — pirminis, tačiau akivaizdu, jog jis pasidarytas iš morfologijos požiūriu neelementaraus daiktavardžio *turtas* < *turėti*.

3. TIPOLOGINĖ PERSPEKTYVA: „IŠSKAIDYTAS INTRANZITYVUMAS“ PASAULIO KALBOSE

3.1. Bendrosios pastabos

Lietuvių kalbos pirminių veiksmažodžių morfologinei klasifikacijai svarbūs ankstesniuose skyriuose išskirti semantiniai parametrai — situacijos baigtumas/nebaigtumas ar, tiksliau, komponento, reiškiančio „perėjimą į būseną“ buvimas veiksmažodžio semantinėje struktūroje, ir agentiškas bei vidinio ir išorinio situacijos priešastingumo opozicija — nėra tik lietuvių kalbos būdingi parametrai. Daugelis tyrimų — tiek besiremiančių įvairiomis formalioomis teorijomis (žr.: Perlmutter 1978; Levin & Rappaport Hovav 1990; 1995; 2000; Dowty 1991; Zaenen 1993; Alexiadou *et al.*, eds., 2004 ir kt.), tiek funkcinės-tipologinės krypties (žr.: Lazard 1985; Merlan 1985; Van Valin 1990; Verhaar 1990; Mithun 1991; Sorace 2000; Donohue, Wichman, eds., 2008) — įtikinamai rodo, kad šie parametrai veiksmažodžių morfosintaksei klasifikacijai pasaulio kalbose yra universaliai reišmingi.

Pavyzdžiui, Annie Zaenen (1993) yra parodžiusi, kad olandų kalboje agentiškas vaidina lemiamą vaidmenį sudarant beasmens pasyvines konstrukcijas, o baigtumas lemia pagalbinio veiksmažodžio pasirinkimą perfektiniuose laikuose; vokiečių ir romanų kalbų duomenys šiuo atžvilgiu analizuojami Antonellos Sorace straipsnyje (Sorace 2000), kuriame parodoma, kad agentiškumo ir baigtumo veiksniai sudėtingai sąveikauja renkantis pagalbinį veiksmažodį.

Mariannos Mithun straipsnyje (Mithun 1991) parodoma, kad minėtieji parametrai didele dalimi lemia laisvųjų įvardžių ar asmens derinimo rodiklių formų pasirinkimą Amerikos čiabuvių kalbose: intranzityvinių predikatų agentinis argumentas paprastai žymimas taip pat, kaip analogiškas tranzityvinio predikato argumentas, tas pats pasakytina ir apie patientinį argumentą; kai kuriose kalbose prie to dar prisideda „subjektas patiriamo būsenos pasikeitimo“ požymis.

Siekdami parodyti, jog šiame straipsnyje nagrinėjamo reiškinio atžvilgiu lietuvių kalba nėra „vieniša“, pažvelgsime į gruzinų kalbos duomenis. Šioje kalboje semantinė struktūra akivaizdžiai yra susijusi su morfosintaksinėmis veiksmažodžių klasėmis, be to, parodysime, kad gruzinų ir lietuvių kalbų šių klasių leksinė sudėtis turi netrivialių bendrumų.

3.2. Gruzinių kalbos morfosintaksinės veiksmažodžių klasės

Gruzinių kalbos veiksmažodžio klasių morfosintaksė ir semantika gana gerai ištyrinėta (Holisky 1981; Harris 1981; 1982; 1985; Hewitt 1987; Van Valin 1990), tad toliau remiuosi nurodytosiomis publikacijomis, daugiausia — Dee Ann Holisky monografija, taip pat Hanso Vogto gramatika (Vogt 1973).

Gruzinių kalboje galima išskirti tris pagrindines produktyvias veiksmažodžių klases, kurias, sekdamas tradicija, žymėsiu skaitmenimis. Skirtumai tarp šių klasių pasireiškia tiek morfologijoje (skirtingi žodžių kaitybos — pirmiausia, asmeninio derinimo — rodiklių rinkiniai), tiek sintaksėje — parenkant vadinamosios „antrosios laikų serijos“ — aoristo (būtojo perfekti-*nio*) ir optatyvo (nerealiosios nuosakos) — formų veiksmažodžių argumentų linksnius. Schemiškai skirtumai tarp klasių pavaizduoti 4 lentelėje.

4 lentelė. Morfosintaksinės veiksmažodžių klasės gruzinių kalboje

Klasė	Aktantų forma 2. laikų serijoje	3SgSbPraes, 3PlSbPraes, 3PlSbAor rodikliai
I	<Sb: Erg; DO: Nom >	-s - -en - -es
II	<Sb: Nom >	-a - -an - -nen
III	<Sb: Erg >	-s - -en - -es

Panagrinėkime pavyzdžius¹⁰. I klasės veiksmažodžiai — tranzityviniai, „antrojoje laikų serijoje“ subjektą žymintys ergatyvo linksniu, o Objektui — nominatyvu.

(1) <i>glex-ma</i>
valstietis-ERG
,Valstietis pasėjo grūdus.‘	<i>da-tes-a</i>
PRV-sėti-AOR.3SG.SB	<i>simind-i.</i>
grūdai-NOM
(2) <i>bavšv-eb-ma</i>
vaikas-PL-ERG
,Vaikai numetė akmenis.‘	<i>gada-q’ar-es</i>
PRV-mesti-AOR.3PL.SB	<i>kv-eb-i.</i>
akmuo-PL-NOM

II ir III klasės veiksmažodžiai — intransityviniai. II klasės veiksmažodžių

¹⁰ Dėkoju Nino Amiridze už pagalbą analizuojant medžiagą.

subjektas žymimas nominatyvo (pavyzdžiai (3), (4)), o III klasės — ergatyvo linksniu (pavyzdžiai (5), (6)):

(3)	<i>c'q'al-i</i>
vanduo-NOM
,Vanduo sušilo.‘	<i>ga-tb-a.</i>
PRV-šiltas-AOR.3SG.SB
(4)	<i>bavšv-eb-i</i>
vaikas-PL-NOM
,Vaikai atsisėdo.‘	<i>da-sxd-nen.</i>
PRV-sėsti-AOR.3PL.SB
(5)	<i>c'q'al-ma</i>
vanduo-ERG
,Vanduo užvirė.‘	<i>i-durγ-a.</i>
PRF-virti-AOR.3SG.SB
(6)	<i>gogo-eb-ma</i>
mergina-PL-ERG
,Merginos pažaidė.‘	<i>i-tamaš-es.</i>
PRF-žaisti-AOR.3PL.SB

Dabar apžvelkime gruzinų kalbos veiksmažodžių klasių semantiką. Didžioji dauguma I klasės veiksmažodžių — „kanoniniai“ tranzityviniai predikatai, žymintys aktyvaus agento poveikį pacientui. Įdomesnis intransityvinių veiksmažodžių pasiskirstymas į II ir III klasę.

II klasei priklauso šių tipų veiksmažodžiai¹¹:

(a) I klasės tranzityvinių veiksmažodžių „pasyviniai“ ir antikauzatyviniai koreliatai: *dac'ers* ‚parašys‘ — *daic'ereba* ‚bus parašyta‘; *damalavs* ‚paslėps‘ — *daimaleba* ‚pasislėps‘; *gamravalebs* ‚padidins‘ — *gamravaldeba* ‚padidės‘ ir t. t.;

(b) III klasės veiksmažodžių ingresyviniai vediniai: *laklakebs* ‚plepa‘ — *alalakdeba* ‚ims plepėti‘; *itamašobs* ‚žais‘ — *atamašdeba* ‚ims žaisti‘; *goravs* ‚rieda‘ — *migordeba* ‚ims riedėti‘ ir t. t.;

(c) (neagentiniai) baigtinį veiksmažodžių žymintys veiksmažodžiai: *mok'vdeba* ‚numirs‘, *darčeba* ‚pasiliks‘, *dadgeba* ‚atsistos‘, *datbeba* ‚sušils‘ ir kiti.

Didžioji dalis II klasės veiksmažodžių žymi baigtines situacijas, kurių dalyvis patiria būsenos pasikeitimą, dažniausiai — nekontroliuojamą. Įdomu tai, jog šiai klasei priklauso veiksmažodžiai, žymintys įsitraukimą į procesą, taip pat ir turintieji situacijos dalyvį agentą. Taigi II klasės veiksmažodžių semantinė dominantė — „subjekto būsenos pasikeitimo“ komponentas.

¹¹ Pateikiama veiksmažodžių 3 asm. vns. būsimąjo laiko forma.

III klasė skyla į šiuos pagrindinius poklasius (šiam straipsnyje nagrinėju tik tuos šios klasės veiksmažodžius, kurie nėra išvestiniai; išvestinės lekšemos, kaip antai vardažodiniai vediniai, turintys reikšmę ‚elgtis kaip X‘, pavyzdžiui, *art'ist'obs* ‚elgtis kaip artistui‘, visiškai atitinka toliau pateikiamą semantinį prototipą):

- (1) „ekspresyvūs“ veiksmažodžiai;
- (2) judėjimo veiksmažodžiai;
- (3) gamtos reiškinius žymintys veiksmažodžiai.

Taigi jau pačių bendriausiųjų gruzinų III klasės veiksmažodžių charakteristikų lygmeniu matyti bendrumai su lietuvių kalbos intransityviniais *j*-veiksmažodžiais.

„Ekspresyvūs“ III klasės veiksmažodžiai savo ruožtu skyla į šiuos poklasius:

(a) veiksmažodžiai, žymintys garso skleidimą: *bzuk'uneks* ‚zvimbti‘, *bubuneks* ‚žliumbti‘, *zrialeks* ‚braškėti‘, *laklakeks* ‚plepėti‘, *sisineks* ‚šnypšti‘, *grgvinaeks* ‚griaudėti‘, *zmuis* ‚mūkti‘, *c'k'muis* ‚verkšlenti‘, *rak'unoks* ‚belsti‘, *xorxoceks* ‚kvatoti‘ ir kt.;

(b) veiksmažodžiai, žymintys švytėjimą: *bd'vrialeks* ‚žibėti‘, *brč'q'vialeks* ‚žibsėti‘, *varvareks* ‚liepsnoti‘, *k'ašk'ašeks* ‚švytėti‘, *rialeks* ‚žibsėti‘, *bzinaeks* ‚žėrėti‘ ir kt.;

(c) veiksmažodžiai, žymintys judėjimą vietoje: *babaneks* ‚virpėti‘, *bibineks* ‚banguoti (apie žolę)‘, *taxtaxeks* ‚tratėti‘, *t'ivt'iveks* ‚plūduriuoti‘, *panckaleks* ‚daužytis (apie širdį)‘, *prtxialeks* ‚plazdėti‘, *borgaveks* ‚vartytis‘, *ckmut'aveks* ‚blaškytis‘, *trtis* ‚virpėti‘ ir kt.;

(d) judėjimo būdo veiksmažodžiai: *bobyaveks* ‚šliaužti‘, *barbaceks* ‚svirduliuoti‘, *laslaseks* ‚vilkintis‘, *parpateks* ‚plasnoti‘, *q'ialeks* ‚svyrinėti‘ ir kt.;

(e) į (a)–(d) klases nepatekę veiksmažodžiai: *tkrialeks* ‚plūsti‘ (apie iš žaidos tekantį kraują), *partipurteks* ‚kuistis‘, *šxeps* ‚taškyti‘, *c'vetaveks* ‚lašėti‘ ir kt.

Taigi lyginant gruzinų ir lietuvių kalbų „ekspresyvių“ veiksmažodžių lekšinę sudėtį matyti tiek esminių panašumų, tiek ir įdomių skirtumų. Abejose kalbose didelę „ekspresyvių“ veiksmažodžių dalį sudaro lekšemos, žyminčios juntamą efektą turinčius procesus — skambėjimo, švytėjimo, „virpėjimo“ ir kt. veiksmažodžiai. Tačiau lietuvių kalboje didesnioji šių veiksmažodžių dalis yra agentiniai ir gali būti siejami tik su gyvu ar personifikuotu subjektu, tuo tarpu gruzinų kalboje tokio apribojimo nėra, ir labai daug III klasės veiksmažodžių žymi veikiant išorės jėgai lapų, akmenų ir kitų objektų skleidžiamus garsus.

„Neekspresyvūs“ III klasės veiksmažodžiai taip pat semantiškai nevienalyčiai. Jiems priklauso:

(a) judėjimo būdo veiksmažodžiai: *goravs* ‚riedėti‘, *srialebs* ‚šliaužti (apie gyvatę)‘, *xt'is* ‚šokinėti‘, *curavs* ‚plaukti, plaukioti, čiuožti‘ ir kt.;

(b) veiksmažodžiai, žymintys dinامينius gamtos reiškinius: *grgvinavs* ‚(apie graustinį)‘, *elavs* ‚(apie žaibą)‘, *tovs* ‚sninga‘, *kris* ‚pučia vėjas‘, *c'vims* ‚lyja‘ ir kt.;

(c) keletas veiksmažodžių, nepriklausančių jokioms grupėms: *asp'arezobs* ‚varžytis‘, *brazobs* ‚pykti‘, *duvs* ‚virti (apie vandenį)‘, *tamašobs* ‚žaisti‘, *mušaobs* ‚dirbti‘, *pikrobs* ‚galvoti‘, *čkarobs* ‚skubėti‘, *cek'vavs* ‚šokti‘ ir kai kurie kiti.

Taigi kaip gruzinų kalbos II klasės veiksmažodžių semantinę dominantę galėtume nurodyti nebaigtinį procesą, paprastai — agentinį (Subjektas — gyva būtybė ar stichija), o jei neagentinis, turi jutamą efektą.

Visa tai leidžia daryti išvadą, kad, be neabejotinų skirtumų, akivaizdus ir gana didelis gruzinų ir lietuvių kalbų veiksmažodžių klasių panašumas — tiek kalbant apie pačias bendriausias semantines charakteristikas, tiek apie leksinį turinį (pavyzdžiui, abiejose kalbose labai išplėtoti „ekspresyvūs“ veiksmažodžiai; abejose kalbose veiksmažodžiai, žymintys išorinio priežastingumo procesus ir tie, kurie žymi įsitraukimą į vidinio priežastingumo procesą, patenka į vieną klasę). Šie panašumai labai netrivialūs ir neatsitiktiniai ir negali būti paaiškinami nei genetiniais, nei arealiniais-geografiniais veiksniais. Taigi nustatyti gruzinų ir lietuvių kalbų panašumai atspindi universalias leksikos organizavimo tendencijas, kurios yra būdingos žmogiškajai kalbai apskritai ir kurios skirtingose kalbose reiškiasi skirtingais lygmenimis.

4. BAIGIAMOSIOS PASTABOS

Tikiuosi, kad šiame straipsnyje man pavyko parodyti, kad, pirma, bent vienam svarbiam lietuvių kalbos pirminių veiksmažodžių morfologinių klasių sistemos fragmentui būdinga stipri semantinė motyvacija ir, antra, su morfologine veiksmažodžio klase lietuvių kalboje koreliuojantys semantiniai požymiai yra reikšmingi tipologijos atžvilgiu ir susiję su tuo, kas paprastai kiek sąlygiškai vadinama „universalioja gramatika“. Trumpai pakartosiu pagrindines šio tyrimo išvadas.

Dviem gausiausiom lietuvių kalbos pirminių veiksmažodžių klasėms — *j*-veiksmažodžiams (su šaknies galo priebalsio palatalizacija esamojo ir būtojo kartinio laiko kamiene) ir *n/st*-veiksmažodžiams (turintiems nosinį intarpą ar priesagą *-st-* esamojo laiko kamiene) — būdingos ryškios semantinės dominantės.

n/st-veiksmažodžių branduolys — predikatai, žymintys potencialų ar realų subjekto būsenos pasikeitimą ar į tokį pasikeitimą vedantį baigtinį procesą. Šį prototipą atitinka didžioji dauguma *n/st*-veiksmažodžių, taip pat ir negausios šios klasės divalentės leksemos.

Iš pirmo žvilgsnio mažiau vienalytė *j*-veiksmažodžių klasė apima tiek tranzityvinius veiksmažodžius, kurių didžioji dauguma atitinka tranzityvumo prototipą (aktyvus kontroliuojančiojo agento poveikis situacijos smarkiai paveiktam ir nekontroliuojamą būsenos pasikeitimą patiriančiam pacientui), tiek intranzityvinius veiksmažodžius, kurių svarbiausia tai, jog jie žymi nebaigtinį procesą, kauzuojamą subjekto valios ar jo vidinių savybių.

Minėtosios pirminio veiksmažodžio semantikos ir morfologinės makroklasės koreliacijos pasižymi aukštu statistinio reikšmingumo laipsniu (žr. 3 lentelę) ir greičiausiai atsirado dėl atitinkamų semantinių priešpriešų sugramatinimo. Pastarąją prielaidą patvirtina ir tai, jog esama nemažai tiek *j*-veiksmažodžių, tiek *n/st*-veiksmažodžių, kurie tiesiogiai nepriklauso seniausiems leksikos sluoksniams.

Tipologijos požiūriu nagrinėjamas reiškinyis nėra unikalus. Tiksliau pasakius, universalūs yra būtent semantiniai parametrai — agentiškumas ~ patientiškumas, baigtumas ~ nebaigtumas, veiksmas ~ būsenos pasikeitimas — kitaip tariant, požymiai, klasifikuojantys galimus situacijų tipus, leksikalizuojamus pasaulio kalbų veiksmažodžiuose. O „paviršinė“ šių požymių realizacija — tai, kurioje gramatikos srityje jie pasireiškia — priklauso nuo konkrečios kalbos. Šiame straipsnyje tai buvo parodyta sugretinus lietuvių kalbos veiksmažodžių klasių leksinę sudėtį bei semantines dominantes ir gruzinų kalbos morfosintaksines veiksmažodžių klases, kurioje semantiniai faktoriai, kad ir kaip būtų panašūs į lietuviškuosius, pirmiausia reiškiasi sintaksiniu lygmeniu.

Baigiant būtina dar kartą pabrėžti, kad ir pats lietuvių kalbos pirminių veiksmažodžių morfologinių klasių semantinės motyvacijos faktas, ir, juo labiau, šio reiškinio tipologinis neunikalumas yra toli gražu neatsitiktiniai ir liudija, jog skirtingos kilmės, geografinės lokalizacijos ir lingvistinės orga-

nizacijos natūralių kalbų leksiką ir gramatiką lemia universalūs semantiniai parametrai.

SUTRUMPINIMAI

AOR – aoristas, DO – tiesioginis objektas, ERG – ergatyvas, INF – bendratis, NOM – nominatyvas, PL – daugiskaita, PRAES – esamasis laikas, PRAET – būtasis kartinis laikas, PRF – perfektyvinis, PRV – preverbas, SB – subjektas, SG – vienaskaita.

LITERATŪRA

ALEXIADOU, A., E. ANAGNOSTOPOULOU & M. EVERAERT, eds., 2004: *The Unaccusativity Puzzle*. Oxford: Oxford University Press.

AMBRAZAS, V., ed., 1997: *Lithuanian Grammar*. Vilnius: Baltos lankos.

ANDRONOV, A. 2000: Some remarks on the system of Lithuanian and Latvian conjugation. *Linguistica Baltica* 8, 35–47.

ARONOFF, M. 1994: *Morphology by Itself. Stems and Inflectional Classes*. Cambridge, MA: MIT Press.

BULYGINA, T. V. [Булыгина, Т. В.] 1970: Морфологическая структура слова в современном литовском языке (в его письменной форме). In: В. М. ЖИРМУНСКИЙ, Н. Д. АРУТЮНОВА, ред., *Морфологическая структура слова в индоевропейских языках*. Москва: Наука, 7–70.

BULYGINA, T. V. [Булыгина, Т. В.] 1977: *Проблемы теории морфологических моделей*. Москва: Наука.

BUTT, M. & W. GEUDER, eds., 1998: *The Projection of Arguments. Lexical and Compositional Factors*. Stanford, CA: CSLI Publications.

CARSTAIRS, A. 1987: *Allomorphy in Inflection*. London: Croom Helm.

CARSTAIRS-MCCARTHY, A. 1994: Inflection classes, gender, and Principle of contrast. *Language* 70, 737–788.

DONOHUE, M. & S. WICHMAN, eds., 2008: *The Typology of Semantic Alignment Systems*. Oxford: Oxford University Press.

- DOWTY, D. R. 1991: Thematic proto-roles and argument selection. *Language* 67, 547–619.
- DRESSLER, W. U., M. KILANI-SCHOCH, L. PESTAL, N. GAGARINA & M. PÖCHTRÄGER 2006: On the typology of inflection class systems. *Folia Linguistica* 40, 51–74.
- HARRIS, A. C. 1981: *Georgian Syntax. A Study in Relational Grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HARRIS, A. C. 1982: Georgian and the unaccusative hypothesis. *Language* 58, 290–306.
- HARRIS, A. C. 1985: *Diachronic Syntax: The Kartvelian Case*. (Syntax and Semantics 18) New York etc: Academic Press.
- HASPELMATH, M. 1993: More on the typology of inchoative/causative verb alternations. In: B. COMRIE & M. POLINSKY, eds., *Causatives and Transitivity*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 87–120.
- HEESCHEN, C. F. E. 1968: *Einführung in die Grundprobleme der generativen Phonologie mit besonderer Berücksichtigung der litauischen Phonologie*. Bonn: Friedrich-Wilhelms-Universität.
- HOLISKY, D. A. 1981: *Aspect and Georgian Medial Verbs*. New York: Garland.
- HOLVOET, A. & V. ČIŽIK 2004: Veikslo priešpriešos tipai. In: A. HOLVOET & L. SEMĖNIENĖ, red., *Gramatinių kategorijų tyrimai (Lietuvių kalbos gramatikos darbai, 2)*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 141–162.
- HOPPER, P. J. & S. A. THOMPSON 1980: Transitivity in grammar and discourse. *Language* 56, 251–299.
- LAZARD, G. 1985: Anti-impersonal verbs, transitivity continuum and the notion of transitivity. In: H. SEILER & G. BRETTSCHEIDER, eds., *Language Invariants and Mental Operations*. Tübingen: Narr, 115–123.
- LEVIN, B. & M. RAPPAPORT HOVAV 1990: The lexical semantics of verbs of motion: The perspective from unaccusativity. In: I. M. ROCA, ed., *Thematic Structure: Its Role in Grammar*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 247–269.

- LEVIN, B. & M. RAPPAPORT HOVAV 1995: *Unaccusativity. At the Syntax-Lexical Semantics Interface*. Cambridge, MA: MIT Press.
- LEVIN, B. & M. RAPPAPORT HOVAV 2000: Classifying single argument verbs. In: P. COOPMANS, M. EVERAERT & J. GRIMSHAW, eds., *Lexical Specification and Insertion*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 269–304.
- LEVIN, B. & M. RAPPAPORT HOVAV 2005: *Argument Realization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LYBERIS, A. 1962: *Lietuvių-rusų kalbų žodynas*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- MERLAN, F. 1985: Split intransitivity: Functional oppositions in intransitive inflection. In: J. NICHOLS & A. WOODBURY, eds., *Grammar Inside and Outside the Clause. Approaches to Theory from the Field*. Cambridge: Cambridge University Press, 324–362.
- MITHUN, M. 1991: Active/agentive case marking and its motivations. *Language* 67, 510–546.
- MÜLLER, G., L. GUNKEL & G. ZIFONUN, eds., 2004: *Explorations in Nominal Inflection*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- NÆSS, Å. 2007: *Prototypical Transitivity*. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins.
- NEDJALKOV, V. P. & G. G. SIL'NICKIJ [В. П. Недялков, Г. Г. Сильницкий] 1969: Типология морфологического и лексического каузативов. In: A. A. Холодович, ред., *Типология каузативных конструкций*. Ленинград: Наука, 20–50.
- PADUČEVA, E. V. [Е. В. Падучева] 2004: *Динамические модели в семантике лексики*. Москва: Языки славянских культур.
- PERLMUTTER, D. M. 1978: Impersonal passives and the Unaccusative hypothesis. *Proceedings of the Berkeley Linguistics Society* 4, 157–189.
- PLANK, F., ed., 1991: *Paradigms. The Economy of Inflection*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

- RAMCHAND, G. 2008: *Verb Meaning and the Lexicon: A First Phase Syntax*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ROTHSTEIN, S., ed., 1998: *Events and Grammar*. Dordrecht: Kluwer.
- SCHMALSTIEG, W. 2000: *The Historical Morphology of the Baltic Verb*. Washington, DC: Institute for the Study of Man. (Journal of Indo-European Studies Monograph No. 37)
- SENN, A. 1966: *Handbuch der Lithauischen Sprache*. Bd. I. *Grammatik*. Heidelberg: Carl Winter.
- SORACE, A. 2000: Gradients in auxiliary selection with intransitive verbs. *Language* 76, 859–890.
- STANG, Chr. S. 1942: *Das slavische und baltische Verbum*. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-Filos. Klasse I, 1–280.
- STANG, Chr. S. 1966: *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*. Oslo, Bergen, Tromsø: Universitetsforlaget.
- TALMY, L. 2007: Lexical typologies. In: T. SHOPEN, ed., *Language Typology and Syntactic Description 3. Grammatical Categories and the Lexicon*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 66–168.
- ТЕМČИН, S. [С. Темчин] 1986: Семантика *-n-* и *-sta-* глагольных основ в литовском языке. *Kalbotyra* 37, 87–98.
- TENNY, C. & J. PUSTEJOVSKY, eds., 2000: *Events as Grammatical Objects*. Stanford, CA: CSLI Publications.
- TESTELETS, Y. G. 1998: On two parameters of transitivity. In: L. KULIKOV & H. VATER, eds., *Typology of Verbal Categories. Papers presented to Vladimir Nedjalkov on the occasion of his 70th birthday*. Tübingen: Niemeyer, 29–46.
- ULVYDAS, K. red., 1971: *Lietuvių kalbos gramatika 2. Morfologija*. Vilnius: Mokslas.
- VALECKIENĖ, A. 1998: *Funkcinė lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijos leidybos institutas.

VAN VALIN, R. D., Jr. 1990: Semantic parameters of split intransitivity. *Language* 66, 221–260.

VOGT, H. 1971: *Grammaire de la langue géorgienne*. Oslo: Universitetsforlaget.

ZAENEN, A. 1993: Unaccusativity in Dutch: Integrating syntax and lexical semantics. In: J. PUSTEJOVSKY, ed., *Semantics and the Lexicon*. Dordrecht: Kluwer, 129–161.

Vertė Andrius Raskazovas

Petr Arkadiev

Institut slavjanovedenija

Rossijskoj akademii nauk

RU-117334 Moskva, Leninskij prospekt 32-a

alpgurev@gmail.com